

О. І. Яранцева, старший викладач кафедри мовної підготовки юридичного факультету Київського національного університету внутрішніх справ

ПОЛІКУЛЬТУРНА СПРЯМОВАНІСТЬ ВИКЛАДАННЯ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ З ВИКОРИСТАННЯМ ІДЕЙ АСОЦІАТИВНОГО МИСЛЕННЯ

Висвітлено деякі особливості викладання латинської мови як непрофільної дисципліни у вищих навчальних закладах, зокрема, у медичному університеті, на юридичному та біологічному факультетах. Приділено увагу полікультурному аспекту навчання, який реалізується завдяки використанню асоціативного мислення. Проілюстровано приклади з латинської, української, російської, англійської, німецької та французької мов.

Ключові слова: полікультурний аспект; асоціативне мислення; викладання латинської мови; індоєвропейська мовна сім'я; міжмовні асоціації; латинські запозичення в індоєвропейських мовах; юридична, медична, біологічна термінологія греко-латинського походження; актуальність латинської мови

За часів, коли у деяких вищих навчальних закладах курс латинської мови суттєво скорочується, а з деяких зникає зовсім, вважаємо за потрібне окреслити місце цієї дисципліни у загальному навчанні та спробувати визначити її роль у нашому повсякденні. Слід пам'ятати про те, що: 1) ця стародавня мова була й досі залишається основним термінологічним джерелом для медицини та біології; 2) сучасне європейське правознавство ґрунтується на римському праві, а отже, юристи мають доречно вживати та правильно вимовляти латинські сентенції; 3) не існує європейської мови, яка не збагатила б себе численними латинським запозиченнями.

Тож полікультурна складова латинської мови залишається у сучасному мовному світі не тільки помітною, а так само актуальною, як і півтора тисячоліття тому, коли, з остаточним розпадом Римської імперії, можна було б висловитися: “Латина вмерла. Хай живе латина!” У самому понятті “полікультурний” закладено полікультурність – адже воно походить з латинського *cultura* (оброблювання, виховання, освіта) та грецького *polys* (численний).

Розмірковуючи нині про роль та функції латинської мови, варто зупинитися на одному з важливих аспектів її викладання – асоціюванні, пов'язаному з розвитком асоціативного мислення.

Звернімось до різних визначень асоціативного мислення. Отже, з філософської точки зору, асоціативне мислення – важлива складова розуму людини з переробки інформації, яка дозволяє їй узагальнювати та абстрагувати. Філософські словники пов'язують асоціативне мислення зі здатністю виокремлювати загальні ознаки речей – узагальнювати без логічного аналізу [1]*.

У перекладі з латинської *associatio* означає *сполучення, приєднання*.

Отже, на думку психологів, асоціативне мислення – це поняття, що відображає факт використання у мисленні закону асоціації: будь-який зв'язок уявлень та дій виводиться з відчуттів та залишених ними слідів у головному мозку. Інакше кажучи, асоціативне мислення – закономірний зв'язок двох або більше психічних процесів психічними елементами, що виник як результат досвіду й обумовлює за актуалізації одного елементу зв'язку прояву й іншого. Наприклад, асоціація ідей – це зв'язок двох уявлень, коли одне, щойно з'явиться, викликає у свідомості інше [2, с. 22–24].

У різних напрямках асоціативної психології запропоновано виокремлювати асоціації за типом їх утворення. Таким чином були виділені асоціації за схожістю (червоне – пурпурове), за контрастом (велике – маленьке), за суміжністю у просторі або у часі (запах приправи до їжі викликає апетит), причинно-наслідковій (сильний вітер – озноб).

Було виявлено, що сила зв'язку залежить від низки умов (сила вражень, що викликаються елементами зв'язку, їх новизна, а також здібності індивіда) [3]. У цій роботі, гадаємо, доречніше буде оперувати асоціаціями за схожістю. Разом із цим нас цікавлять так звані значеннєві асоціації. Це означає, що ми залишимося байдужими до пари *червоний – черговий*, попри те, що обидва прикметники починаються з одного й того самого складу, у чому полягає їх схожість; натомість нас можуть зацікавити латинські слова: *bursa* – *сумка* (асоціюється з назвою навчального закладу й недаремно, оскільки його учні-бурсаки хо-

---

* Тут і далі переклад з російської авторки.

дили на заняття з сумками-бурсами; вже пізніше слово *бурса* стало вживатися у значенні *муштра*, *насильницькі методи навчання*); *iustus, iustitia* – *справедливий, справедливість* (асоціюється з *юстиція* у правничому застосуванні); *Ianuarius* – *січень* (асоціюється з рос. *январь*, англ. *January* тощо).

Тут доцільно звернутися до поняття аналогії, яка, на наше бачення, має чимало спільного з асоціацією. У “Курсі загальної лінгвістики” Фердінана де Сосюра читаємо: “Аналогічна форма – це форма, утворена за взірцем однієї чи кількох інших форм згідно з визначеним правилом”.

Так, номінатив латинського *honor* “честь” утворено за аналогією. Спочатку казали *honos* (наз. в.) “честь”: *honosem* (зн.в.) “честі”, потім унаслідок ротацізму *s* – *honos: honorem*. Основа отримала, таким чином, подвійну форму; згодом ця двоїстість була усунута новою формою *honor*, створеною за зразком *orator* “оратор” *oratore* “оратора” тощо в спосіб, який ми... зараз зведемо до формули...*oratore: orator=honorem: x x=honor*” [4, с. 203].

Отже, ми бачимо, що, прагнучи врівноважити дії фонетичної зміни, що приводить до фонетичних розбіжностей (*honor: honorem*), аналогія знову об’єднала форми і встановила регулярність (*honor: honorem*).

Не станемо приховувати, що цей приклад з праці великого лінгвіста навели не лише для визначення понять *аналогії/асоціації*, а також з метою показати важливе значення латинської мови у лінгвістиці – адже саме на латинські лексеми посиляється Фердінан де Сосюр, і це далеко не поодинокий приклад.

Відповідно до того, що і латинська мова, засновниця романської групи (далі посилатимемось на французьку мову), і германські мови (англійська та німецька), і слов’янські мови належать до індоєвропейської мовної сім’ї, можемо навести і такий приклад значеннєвої схожості. Оглядаючи лексичний склад старослов’янської мови, натрапляємо на слово *tour* – *бик, віл*. (Старослов’янські та давньогрецькі лексеми тут і далі набиранимуться кирилицею або латиницею через технічні складнощі у друку старослов’янської та давньогрецької абеток.) Виникає запитання: які сучасно-мовні асоціації воно викликає? 1. *Тур* – тварина, не просто схожа на бика, а його біологічний родич. 2. Лат. *taurus* – *бик, віл* (навіть не знаючи латинської мови, ви

неодмінно згадаєте це слово, завдяки назві одного з сузір'їв зодіаку). 3. *Тавро* – знак, яким мітили бика. Щонайменше три. Крім джерела, яке надало життя всій індоєвропейській мовній сім'ї, латинську та старослов'янську наближає одну до одної те, що за часів поширення християнства в Європі “достойними священного письма вважали лише три мови, якими Понтій Пілат наказав зробити напис на хресті, що на ньому було розп'ято Ісуса: латинську, грецьку, єврейську” [5, с. 24]. Тож IX–X ст., за часів спочатку сприйняття, а згодом і прийняття християнства, слов'янське словотворення зазнало безумовного впливу латинської мови поряд із грецькою, меншою мірою єврейською мовами. Можна навести чимало прикладів, які вказують на доволі близькі стосунки між латиною та старослов'янською мовою, прародителькою слов'янської групи, якби це було основною метою нашого невеличкого дослідження.

Оскільки у цій статті говоримо про викладання латинської мови, а відтак, про роль латинської мови у сучасному мовному світі, то, пропонуючи низку різномовних прикладів, розпочнемо з латинських лексем.

Для цього побудуємо таблиці, подібні до тих, які нам пропонує А. О. Білецький у своїй роботі “Про мову і мовознавство” (табл. 1) [6, с. 82].

Таблиця 1

№ з/п	Санскрит	Грецька	Латинська	Слов'янська
1	asmi	esmi	sum	єсмь
2	asi	ei	es	єси
3	asti	esti(n)	est	єсть
1	sma(s)	esmen	sumus	єсмы
2	stha	este	estis	єсте
3	santi	eisi(n)	sunt	єуть

Почнімо з латинських прикладів, оскільки загалом у статті йдеться про асоціювання, підставою для якого стає саме латинська мова під час її вивчення;

продовжимо прикладами з української та російської мов, найбільш поширених в Україні, далі запропонуємо приклади з англійської, німецької та французької, західноєвропейських мов, що з різних причин зазнали неабиякого впливу латинської мови. Підемо шляхом А. О. Білецького та розглянемо дієслово *бути*, спочатку в неозначеній формі (табл. 2).

Таблиця 2

МОВИ					
Латинська	Українська	Російська	Англійська	Німецька	Французька
esse	бути	быть	to be	sein	etre

Споріднений зв'язок між інфінітивами не є достатньо очевидним, адже за схожістю асоціюються *бути*, *быть*, *be*, з одного боку, та *esse*, *sein*, *etre*, – з другого (хоча всі ці дієслова мають, безумовно, спільне індоєвропейське походження), тому можемо взяти лише форми 3-ї особи однини та множини: латинською відповідно *est*, *sunt* (табл. 3).

Таблиця 3

МОВИ					
Латинська	Українська	Російська	Англійська	Німецька	Французька
est	є	есть	is	ist	est
sunt	є	есть, суть (стар.)	are	sind	sont

Тепер, принаймні в однині, зв'язок простежується помітно чіткіше, тож, легше виникають асоціації за схожістю, тим більш, що йдеться про дієслово, яке має важливе значення у кожній з названих мов, простіше кажучи, форми якого є дуже вживаними.

Іноді трапляються казуси. Так сталося з формою *суть*, 3-ю особою множини дієслова *бути*, яка почала виконувати функцію іменника (*суть речей*). Проте є люди, які й досі вживають *суть* як дієслово-зв'язку та, на жаль, не завжди правильно. Можемо побачити й почути фрази на кшталт *Філологія суть гуманітарна наука* замість *Філологія та історія суть гуманітарні науки*. Формі *суть* помилково присвоюється функція 3-ї особи однини дієслова *бути*. Сказане вище також, до речі, можна описати як низку асоціацій: *суть* як 3-я особа множини – *суть* як іменник – *суть* як 3-я особа однини (помилкове застосування).

Перейдемо до інших прикладів, на нашу думку, вдалих щодо асоціювання під час вивчення латинської мови. Як і раніше, звернімося до табл. 4, здається, найзручнішого способу систематизації. У цій та всіх наступних таблицях використана інформація зі словників, зазначених у списку [7–18].

Таблиця 4

МОВИ					
Латинська	Українська	Російська	Англійська	Німецька	Французька
mater	мати	мать	mother	Mutter	mere
pater	батько	отец	father	Vater	pere
soror	сестра	сестра	sister	Schwester	soeur
frater	брат	брат	brother	Bruder	frere

Хіба не показовий зразок асоціювання за схожістю? Щойно побачивши латинські *mater*, *pater*, *soror*, *frater*, ви проводите аналогії зі словами, близькими від самого дитинства, і якщо й не поринаєте одразу з головою у вивчення латинської мови, хоч і відчуваєте, що така перспектива вже не надто лякає вас.

Таблиця 5

МОВИ					
Латинська	Українська	Російська	Англійська	Німецька	Французька
caput, capitis	голова	голова	head	Kopf	tête
corpus, corporis	тіло	тело	body	Körper	corps
regio, regionis	область, регіон	область, регион	region, domain	Gebiet, Domäne	région

У табл. 5 зведені латинські слова, які за історичною чи графічною схожістю асоціюються не з усіма із запропонованих мов. Наприклад, для латинського *caput*, род. одн. *capitis* знаходимо спільний корінь лише у німецькому *Kopf*; для *corpus*, род. одн. *corporis* – у німецькому *Körper* та французькому *corps*; для *regio*, род. одн. *regionis* – в англійському *region* та французькому *région*. Споріднення ліпше видно завдяки справжній основі латинського іменника, яку визначаємо за формою родового відмінка однини, що і відобразили у таблиці. Що ж, за браком тут прямих аналогій, все одно знаходимо можливості для асоціювання. Лат. *caput*, род. одн. *capitis* – укр. *капітальний*, рос. *капитальный* (обидва прикметники мають значення *головний, ґрунтовний*), англ. – *capital* (*столиця*, тобто головне місто); лат. *corpus*, род. одн. *corporis* – укр. та рос. *корпус* (*будівля, приміщення*, тобто *вмістилище*, як і в перекладі з латинської *corpus* – тіло, тобто *вмістилище* для нутрощів); крім того, укр. та рос. *корпус*, англ. *corps* (*об'єднання*, часто *військове*). Лат. *regio*, род. одн. *regionis* запозичилося всіма мовами, що розглядаються, крім німецької. Натомість у німецькій знаходимо іменник *Domäne* (лат. *dominium* – *володіння*, зокрема, *ділянкою*, територією). Заразом згадуємо про англ. *domain* (*маєток, володіння, земля, територія*). І наостанку з комп'ютерного сленгу: *домен* як ділянка. Звичайно, комп'ютерне *домен* потрапило до нас з англійської, але до англійської воно, ясна річ, потрапило з латинської.

Тепер можна звернутися і до так званої спеціальної латини в її, наприклад, медичному та юридичному застосуваннях. На

початок пропонуємо кілька довільно відібраних клінічних термінів грецького або греко-латинського походження, що прийняті до вивчення у курсі медичної латини (табл. 6).

Таблиця 6

Латинська	Українська	Російська	Англійська	Німецька	Французька
aetiologia	етіологія	этиология	(a)etiolog у	Atiologie, Krankheitsur- sache	étiologie
paediatrica	педіатрія	педиатрия	pediatric, pediatry	Kinder- heilkunde, Pädiatrie	pédiatrie, pédonoso- logie
therapia	терапія	терапия	therapeu- tics, ther- apy	Therapie, Heilbeha- ndlung	thérapeu- tique, thérapie, médecine
balneo- therapia	бальнео- терапія	бальнео- терапия	balneo- therapy	Balneo- therapie, Badekur, Bäder- therapie	balneo- thérapie, médecine thermale
proc- toscopia, rectosco- pia	прокто- скопія, ректо- скопія	прокто- скопия, ректо- скопия	proctos- copy, rectos- copy	Proctos- kopie, Rectos- kopie, Mast- darmspie- gelung	proctos- copie
aëro- phobia	аерофо- бія,	аэрофо- бия	aero- phobia	Aero- phobie	aéro- phobie

Бачимо, як нам здається, переконливий приклад мовної аналогії, яка суттєво полегшує вивчення клінічної термінології за умови знання медичної латини. Щоправда, поряд із міжнародними термінами греко-латинського походження можна натрапити на власні мовні одиниці: нім. *Ätiologie* і *Krankheitsursache*. Французька мова йде дещо іншим шляхом: доволі часто знаходимо синоніми, але всі вони греко-латинського походження: *thérapeutique, thérapie, médecine*. Це зрозуміло, оскільки французька мова представляє романську групу. Слід пам'ятати також і про колосальний вплив на латину давньогрецької мови: *Graecia capta ferum victorem cepit* – досл. “Захоплена Греція захопила дикого переможця”.

Візьмімо кілька латинських анатомічних та фармацевтичних термінів, серед яких більше слів власне латинського походження (табл. 7).

Таблиця 7

Латинська	Українська	Російська	Англійська	Німецька	Французька
basis, - is f	базис, основа	базис, основа	base	Basis, Grundlage	base; assises
biceps, bicipitis	біцепс	бицепс	biceps	Bizeps	biceps
oculus, -i m	око	глаз, <i>арх.</i> око	eye, ocu- lus	Auge	œil
skeleton , -i n	скелет	скелет	skeleton	Skelett, Gerippe	squelett e
radix, - icis f	корінь	корень	root, radi- cal	Wurzel, Radix	racine, radical
Sa- charum, -i n	цукор	сахар	sugar	Zucker	sucre
Bella- donna, - ae f	беладона, красавка	белла- донна, красавка	belladon- na	Toll- kirsche, Belladon- na	bella- done
Rosa, - ae f	троянда, <i>арх.</i> рожа	роза	rose	Rose	rose

З цієї доволі випадкової добірки видно міцне коріння, пущене латиною до різних європейських мов. Ми не знаходимо в українській та російській мовах іменників, що мають спільну основу з латинським *radix, -icis f*, проте одразу ж згадується прикметник *радикальний*, тобто *докорінний*. Часто, якщо у розмовній лексиці сучасних європейських мов і немає латинських основ, останні утворюють спеціальну, у нашому випадку медичну, термінологію (запозичення, утворені від *oculus, -i m; skeleton, -i n; radix, -icis f* в англійській, німецькій та французькій мовах).

Останні приклади, що, на наш погляд, варто було б навести, стосуються юриспруденції. Вже сам латинський іменник *iurisprudentia, -ae f*, який має значення *знання права, наука про право*, є прямим запозиченням з латинської. Вимовляючи *юриспруденція* або читаючи текст, в якому трапляється це слово, напевно чи ви уникнете асоціацій, які з'являються слідом за ним: *юрист, юрисдикція, юридичний*, між іншим, *журі* тощо. *Журі* (рос. *жюри*) потрапило до наших мов з французької, але треба розуміти, що французьке *jury* походить від латинського *ius, iuris n* (*право, закон*). У зв'язку з *журі* виникає ще одна асоціація, яку краще назвати спогадом: про несправжніх друзів перекладача. Ви знайдете цей іменник у багатьох мовах, але це зовсім не означає, що він однаково розуміється й вживається носіями всіх тих мов, у яких ви його знайшли. Наприклад, у “Тлумачному словнику російської мови” С. І. Ожегова читаємо: “*ЖЮРИ* нескл. ср. Группа экспертов, определяющая призовые места, присуждающая премии, награды на выставках, конкурсах, состязаниях. *Жюри* музыкального конкурса. Судейское *жюри* (на спортивных соревнованиях)” [19, с. 168]. З цим повністю збігається значення українського *журі*. Однак, натрапивши на *jury* в англійському тексті правничого змісту, маємо розуміти, що йдеться про суд присяжних (*jurors* – присяжні).

Востаннє звернімось до табл. 8, яка традиційно у цій статті ілюструє деякі спостереження щодо впливу латині на європейський мовний світ.

Таблиця 8

Латинська	Українська	Російська	Англійська	Німецька	Французька
iustitia, -ae f	юсти- ція, справе- дли- вість	юсти- ція, спра- ведли- вість	justice	Justiz, Recht- ?pflege, Geric- ?tsbarkeit	justice
petitio, -onis f	петиція, письмо- ва ви- мога	пети- ція, пись- менное требо- вание	petition	Petition, Bittschrift, Prekarium	pétition
sanctio, -onis f	санкція	санк- ція	sanction, autho- ?ization, permission	Sanktion, Genehmigu ng	autorisat- ion, sanc- tion, pé- nalité
arbiter, -tri m	арбітр, суддя	арбитр, судья	arbiter, arbitrator, adjudicator	Schie- ?richter, Arbitrator	arbitre
praesid- ium, -i n	охоро- на, вар- та, пре- зидія	охрана, караул, прези- диум	presidium, panel	Präsidium, Vorstand	bureau, présidence

Як і раніше, знаходимо іменники спільного походження в усіх мовах, що розглядаються. Словотворення не обмежується єдиним джерелом. Поряд із лексемами латинського походження можливі синоніми: нім. *Justiz, Rechtspflege, Gerichtsbarkeit*; англ. *sanction, authorization, permission*; франц. *autorisation, sanction, pénalité* тощо. Але й серед синонімів не можемо не помітити латинських коренів: наприклад, у групі *arbiter, arbitrator, adjudicator* англ. *adjudicator* походить від латинського дієслова *adiudico, -avi, -atum, -are I* (судити, присуджувати); у групі *autorisation, sanction, pénalité* (франц.) *autorisation* походить від латинського *auctor, -oris m* або *actor, -oris m* (автор, діюча особа, позивач), тут доречно буде згадати і давньогрецьке *autos* (я сам);

pénalité – від *poena, -ae f* (покарання), *punio, -ivi, -itum, -ire IV* (карати).

Описуючи роль латинської мови у вивченні сучасних європейських мов, ми запропонували скористатися навичками асоціативного мислення, зокрема, на практичних заняттях як з латинської, так і з інших мов, наприклад, англійської, німецької та французької. Ми побачили, що, попри належність англійської та німецької, з одного боку, і французької, з другого боку, до різних мовних груп, відчувається суттєвий вплив на них латинської мови у вигляді незліченної кількості запозичень. Не набагато менше латинізмів знаходимо і у слов'янських мовах – за приклади взяли українську та російську. Зроблений вище огляд дозволяє стверджувати, що вивчення латинської мови у навчальних закладах гуманітарного та природничого спрямування є цілком виправданим. Окрім того, не втрачає актуальності вивчення латинської мови як джерела термінотворення – адже медична, біологічна, частково юридична номенклатури мають латинське, точніше, греко-латинське походження.

І тут набуває ваги полікультурний аспект вивчення латинської мови, в тому числі із залученням асоціацій, які неодмінно виникають під час знайомства з лексико-термінологічним складом різних індоєвропейських мов.

Завершуючи наші спостереження, перефразуємо відоме прислів'я, яке зазвичай відносять до вивчення права або медицини: “*In via est in eruditionem via sine lingua Latina*”. – “Непрохідним є шлях до освіти без латинської мови”.

Список використаних джерел

1. Мир словарей: философский словарь (Ассоциативное Мышление) [Електронний ресурс]
http://mirslovari.com/content_fil/ASSOCIATIVNOE-MYSHLENIE-6409.html. – Назва з екрана.
2. Краткий психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского и М. Г. Ярошевского. – М. : Изд-во политической л-ры, 1985. – 431 с.
3. Лаборатория пространств: человек (Ассоциативное Мышление) [Електронний ресурс]
<http://www.galactic.org.ua/clovo/p-a1.htm>. – Назва з екрана.
4. Сосюр Фердинан де. Курс загальної лінгвістики / Сосюр Фердинан де; пер. з франц. – К. : Основи. – 1998. – 324 с.

5. Леута О. І. Старослов'янська мова / Леута О. І. – К. : Фірма "Інкос". Центр навч. л-ри, 2007. – 256 с.
6. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / Білецький А. О. – К. : АртЕк, 1996. – 224 с.
7. Латинско-русский словарь / сост. И. Х. Дворецкий. – [3-е изд.]. – М. : Рус. язык, 1986. – 840 с.
8. Латинсько-український словник / укл. М. Трофимчук, О. Трофимчук. – Львів : Вид-во ЛБА, 2001. – VIII + 694 с.
9. Медицинская терминология на пяти языках. Латинский, русский, английский, французский, немецкий / сост. Арнаудов Г. Д. – [2-е изд.]. – София : Медицина и физкультура, 1964. – 1030 с.
- Електронні ресурси (10–18)
10. The Comprehensive Ukrainian-English Dictionary. © 2005, Y. F. Popov, N. I. Balla. 160,000 words and phrases.
11. The New English-Ukrainian Dictionary / © 2004, N. I. Balla. 140,000 words and phrases.
12. The New Comprehensive Russian-English Dictionary. © Russkiy Yazyk - Media, 2004, D. I. Yermolovich, T. M. Krasavina. 110,000 words and phrases.
13. The Universal English-Russian Dictionary / © ABBYY Software, 2006. 100,000 entries.
14. The New English-Russian Biological Dictionary. © RUSSO, 2003, O. I. Chibisova, N. N. Smirnov et al. 72,000 entries. – The Russian-English Index to the New English-Russian Biological Dictionary. 72,000 entries.
15. The Comprehensive Russian-English Medical Dictionary./ © Russo, 2004, M. S. Benyumovich, V. P. Rivkin et al. 70,000 words and expressions.
16. The English-Russian Law Dictionary. © RUSSO, 2003, S. N. Andrianov, A. S. Berson et al. 50,000 words and expressions. – The Russian-English Index to the English-Russian Law Dictionary. 20,000 entries.
17. The Russian-German Dictionary. © Russkiy Yazyk – Media, 2005, M. J. Zwilling. 150,000 words and expressions.
18. The Comprehensive Russian-French Dictionary. © Russkiy Yazyk – Media, 2004, L. Scerba, M. Matoussevitch, T. P. Vorontsova et al. 200,000 words and expressions.
19. Словарь русского языка / сост. С. И. Ожегов. – [3-е изд.]. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1953. – 848 с.